

УДК: 911.37 (477.85)

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Костащук І.І.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Розглянуто процес заселення території Чернівецької області. Проаналізовано особливості появи давніх поселень та осередків життя населення в регіоні дослідження. Виділено три райони заселення території Чернівецької області.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Складні суспільно-політичні та економічні перетворення в кінці минулого століття безумовно торкнулися всіх сторін життя суспільства, в тому числі проблем функціонування й удосконалення адміністративного поділу. Складна демографічна ситуація позначилася на процесі формування та становлення сучасної поселенської мережі та систем розселення різних рівнів – національного, регіонального обласного тощо. Заселення території як процес освоєння її населенням визначив подальший розвиток поселень та освоєності Чернівецької області. Саме дослідження ретроспективи формування поселенської мережі дозволить краще зрозуміти і простежити вплив природних та суспільних факторів на поселенську мережу. Тому ретроспективний підхід у дослідженні сучасної поселенської мережі Чернівецької області є актуальними, перспективними і мають значне практичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження заселення населенням та ретроспективи формування поселень на території Чернівецької області присвячені праці В.П. Круля, Г.Я. Круль, Г.В. Григор'євої та інших. В них розкрито процес заселення як початковий процес формування поселень, подано його ретроспективу.

Постановка мети та завдань дослідження. Метою дослідження передбачено вивчення особливостей заселення території Чернівецької області від палеоліту до кінця XII ст. Відповідно до мети були поставлені наступні завдання:

- проаналізувати наявність постійних чи тимчасових поселень, що підтверджуються існуванням відповідних культур в різні історичні періоди на території Чернівецької області;
- з'ясувати особливості територіального поширення населення в різні часи;
- виділити райони заселення на території Чернівецької області.

Виклад основного матеріалу. Заселення території Чернівецької області розпочалося в період раннього кам'яного віку – палеоліту. Він датується часом від початку існування людства (3 – 2,5 млн. років тому) до IV тис. до н.е. [16, с. 12].

Кам'яний вік прийнято поділяти на палеоліт (ранній (3 – 2,5 млн – 120 тис. років), середній (120 – 38/35 тис. років) та пізній (38/35 – 17 тис. років)), мезоліт (11 – 8 тис. років або IX – VII тис. до н.е.) та неоліт (V – III тис. до н.е.) [13, с. 229-233]

Перші люди на території сучасної Чернівецької області з'явилися ще 300-100 тис. років тому, у добу раннього палеоліту, біля нинішнього села Бабин Кельменецького району, де виявлено їх сліди. Проте найдавнішу стоянку середнього палеоліту, яка існувала близько 40 тис. років тому знайдено біля затопленого на сьогоднішній день Дністровським водосховищем села Молодове Сокирянського району.

Наприкінці 2002 року на території міста Чернівці люди, копаючи криницю, знайшли скелет невідомої істоти. Вони звернулися до археологів і виявилось, що це скелет пітекантропа, який жив тут 350 тис років тому [9, с. 24].

Поселення раннього та середнього палеоліту представлені переважно в долині річки Дністер, її правому березі, та долині Прут (лівий берег). Наявність на сході великої кількості стоянок дає право сказати, що заселення території області проходило з сходу від річки Дністер поступово просуваючись на захід до річки Прут. Найвідомішими стоянками цього періоду є Молодове, Оселівка, Бабин, Атаки, Дарабани та інші.

Пізній палеоліт на території області ознаменувався тим, що його поселення виявлені не тільки в правій частині долини р. Дністер, але й на правих берегах річки Прут та її притоки Черемош. Досить відомі стоянки знайдено в селах Чорторія, Коростувата, Стрілецький Кут, Горбова, Молодове, Бабин, Кормань, Атаки, а також в містах Чернівці та Вашківці.

Найгустіше заселена була східна та північна Придністровська частини області. Всього в краї налічується 130 палеолітичних стоянок [17, с. 16], які розташовані на території більше 45 сучасних населених пунктів. Територія Прут-Дністровського межиріччя відзначалася багатством природних умов і ресурсів, які були незамінними в житті первісної людини (кремінь, ліси з дикими звірами, вода...). Тому люди залишилися тут жити навіть у

період четвертинного зледеніння, коли було дуже холодно [16, с. 23-34].

Початок мезоліту (середнього кам'яного віку) співпадає з переходом від плейстоцену до голоцену. Він охарактеризувався значним потеплінням, що зумовило приблизно 10 тис. років тому відступ льодовика на північ [14, с. 48]. В цей час посилюється значення риболовства, збиральництва та полювання на степових і лісових тварин. Великі тварини внаслідок різних змін клімату вимерли або відступили на північ (олені тундри). Відбуваються і деякі зміни в процесі заселення території. На території області мезолітичні стоянки знайдено переважно знову в правій частині долини річки Дністер. Найбільш відомими мезолітичними стоянками тут є: Молодове, Оселівка, Атаки, Кормань та інші [5].

Початок неоліту пов'язаний із кінцевим встановленням сучасних кліматичних умов. У цей час населення почало менше залежати від природи, появляються нові види обробки каменю, ткацтво, кераміка. Відбувається швидка трансформація полювально-збиральницького господарства у землеробсько-скотарське. Населення неоліту дещо зменшилося. Пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки виявлені в Прут-Дністровському межиріччі. Неолітичні стоянки та знахідки виявлені в селах Василів, Горбівці, Звенячин, Коростувата, Ломачинці, Грозинці та інших. Вони виявлені, як видно, в долині річки Прут та її притоки Черемош [5].

На зміну первісного суспільства в IV тис до н.е. прийшла нова доба у історії людства, яка одержала назву енеоліт, або мідна доба. У період міді появляються ознаки матеріального та духовного життя людей за якими надається приналежність суспільства то тієї чи іншої культури. Енеоліт на території Чернівецької області представлений трипільською культурою.

Трипільська культура прийшла на зміну культурі племен лінійно-стрічкової кераміки. Вона за часом свого існування поділяється на три періоди: ранній (4000–3600), середній (3600–3000) та пізній (3000–2350/2250 рр. до н.е.). У цей час, за даними археологів у цьому краї проживало досить багато людей, які мали свої поселення. Густина населення коливалася від 0,4 (передгірські райони) до 17,8 осіб на 1 км² [2, с. 17]. Трипільська культура з гідністю вважається першою землеробською цивілізацією Європи, тому що в цей час розвивалося землеробство і скотарство, а також панував осілий спосіб життя. На території Чернівецької області виявлено 300 пам'яток цієї культури [8].

Пам'ятки раннього етапу трипільської культури знайдені не тільки в Придністров'ї, але й

сточищі Пруту, причому переважно на його лівобережжі (м. Кіцмань, села Витилівка і Мамаївці Кіцманського району). Зустрічаються вони і на високому правому березі р.Прут (с. Коровія, м. Чернівці (Рогатка)), переходячи через вододіл між Прутом і Сіретом і замешкуючи сточище останнього (с. Привороки Глибоцького району) [5].

Впродовж середнього етапу трипільської культури розширюється територія замешкання населенням. Долини річок Прут та Дністер залишаються основними осередками осілости людей, але ареал розселення розширюється більш на захід – в праві допливи річки Прут, а також у долину р. Сірет.

На території Чернівецької області простір заселення у пізньому етапі дещо збільшився. Він охопив практично всю територію області, окрім гірських Путильського та частин Вижницького і Сторожинецького районів.

Трипільці жили у поселеннях, які найчастіше розташовувалися на берегових схилах річок, там, де був м'який ґрунт, переважно чорнозем, що давав можливість успішно займатися землеробством [1, ст. 41]. Слід зазначити, що багато вчених трипільців вважають предками українського народу [7, 6, 12].

На початку II тис до н.е. доба енеоліту завершується. У цей час на території області жили носії підкарпатської культури (культури шнуркової кераміки), яка існувала з 2500 року до н.е. Більшість археологів її відносять до бронзового періоду.

Корінні зміни в житті місцевого населення викликала бронзова епоха (II – початок I тисячоліття до н.е.), для якої було характерним широке запровадження виробів із бронзи — першого штучного сплаву металів.

У середньобронзовий період (XV–XII століття до н.е.) у регіоні проживало населення, яке залишило археологічні пам'ятки комарівської культури (від с. Комарів Івано-Франківської області, де вперше виявлено пам'ятки цієї культури). За характером господарства племена цієї культури належали до землеробсько-скотарських. На території Північної Буковини залишки поселень культури відомі в Берновому, Бабині, Бурдеї, Оселівці, Новоселиці, Санківцях, Онуті та інших пунктах [5].

В останній чверті II тисячоліття до н.е. на території Буковини настає пізньобронзовий час, представлений двома археологічними культурами. Перша з них — культура Ноа (XIII–XI ст. до н.е.). Назва походить від передмістя Брашова в Румунії — Ноа, де вперше виявлено пам'ятки цього типу. Вона сформувалася, як вважають, в результаті синтезу місцевої комарівської людності і прийшлого

північнофракійського населення. Поселення культури Ноа виявлені в багатьох місцевостях краю.

У перших століттях I тисячоліття до н.е. на західних землях сучасної Чернівецької області поширюється голіградська (фракійський гальштат) культура (X–VII ст. до н.е.). Пам'ятки голіградської культури представлені на терені краю городищами, селищами, могильниками та скарбами [4, с. 18].

На заключному етапі існування голіградської культури у стародавнього населення краю поширюються залізні вироби. Рештки залізобного ремесла простежені на ряді пам'яток. Перехід до використання заліза значно покращив розвиток усіх ланок людської діяльності, сприяв інтенсивному розвитку землеробства, скотарства, ремесла та торгівлі, привів до значних зрушень у суспільних відносинах [4, с. 18-19].

Із середини VII ст. до н.е. на території Чернівецької області поселяються скіфські племена, ймовірно, скіфи-орачі, згадувані Геродотом. Скіфські старожитності представлені західноподільською скіфською культурою (VIII–III ст. до н.е.), пам'ятки якої знайдені в багатьох пунктах краю. У період існування цієї культури значного поширення набуває спорудження городищ, які відомі більш як у двадцяти пунктах. Для них характерними є великі розміри (декілька гектарів), будівництво валів із використанням каменю, зведення на них дерев'яних споруд, а також забудованість більшої частини укріпленої площадки.

Знайдені на пам'ятках західноподільської скіфської культури матеріали засвідчують, що населення займалося, в основному орним землеробством та скотарством.

В останніх століттях I тисячоліття до н.е. стародавнє населення сучасної Чернівецької області було захоплене виром постійного просування більш північних племен Середньої Європи до Північного Причорномор'я. У II–I ст. до н.е. тут набувають поширення пам'ятки лукашівської культури. (Від назви с. Лукашівка в Молдові, де вперше виявлено зразки цієї культури). Носіями її було змішане населення (слов'яни, гети, германці). Пам'ятки культури вивчалися неподалік сіл Круклик, Остриця (Кодин), Грушівці, Горішні Шерівці, Долянини [5]. Розкопками встановлено, що носії цієї культури мешкали у наземних будинках та напівземлянках, основним заняттям населення було орне землеробство, використовувалося рало із залізним каральником, багато уваги приділялося скотарству, ремеслу і промислам. На території краю відомі також і городища цієї культури.

Етнокультурна ситуація на терені краю ускладнюється в I–II ст. н.е., коли тут з'являються

сармати. Збереглися пам'ятки сарматського типу (Ленківці, Киселів) та старожитності, пов'язані з липицькою культурою (Неполоківці). Аналіз археологічного матеріалу дозволяє констатувати, що в цей час на землях краю мешкало змішане населення, в середовищі якого простежуються слов'янські, дакійські, сарматські та германські елементи [11, с. 13].

У III–IV ст. н.е. спостерігається стабілізація етнічних процесів у регіоні. На території Чернівецької області чітко виділяються дві археологічні культури – черняхівська (від назви с. Черняхів Кагарлицького р-ну Київської обл., де вперше досліджено пам'ятки культури цього типу) та карпатських курганів, межею між якими є р. Прут. Нині на території Чернівецької області відомо майже 250 поселень і могильників черняхівської культури та 30 пам'яток культури карпатських курганів [4, с. 20].

До найбільш вивчених пам'яток черняхівської культури належать поселення в Оселівці, Киселеві, Звенячині, Добринівцях та могильники в Романківцях, Горошівцях, Оселівці. Дослідженнями встановлено, що черняхівці займалися орним землеробством, використовуючи для обробки ґрунту дерев'яні плуги із залізними наральниками (Оселівка, Ленківці), вирощували пшеницю, ячмінь, жито, городні культури, розводили велику рогату худобу, кіз, свиней та овець. На високому рівні розвитку знаходилися ремесла та промисли. Особливо помітних успіхів досягли гончарство, чорна та кольорова металургія, каменерізна і косторізна справа.

Носії черняхівської культури перебували в тісних торгово–економічних відносинах із античними центрами Північного Причорномор'я та римськими провінціями.

Аналіз археологічного матеріалу з пам'яток черняхівської культури дає змогу твердити, що одним з етнічних компонентів культури був слов'янський.

Синхронною черняхівській була культура карпатських курганів [4, с. 20], пам'ятки якої здебільшого відомі у передгірських районах. Археологічні розкопки проводилися на поселенні і могильнику біля Глибокої. Тут досліджені наземні і напівземлянкові житла з вогнищами і печами, зібрано значну кількість керамічного посуду і знарядь праці.

Першими племенами, які поселилися на схід від Карпат і до Кавказу, заснували тут свою власну державу, було слов'янське плем'я антів. Антська держава проіснувала від кінця IV до VII ст. Проте перші вістки про слов'ян маємо від римських письменників – Плінія Старшого, Птоломея з I –

II ст. н.е., які називають їх венетами [10, Т.1. с. 17]. За іншими джерелами перша писемна згадка про слов'ян під назвою "склавіни" датується VI ст. н.е. [10, с. 17].

Перша теорія підтверджена і в книзі "Буковина: загальне краєзнавство", що була видана в 1890 році [15, с.9]. Вона є вірогіднішою. Тому, можна стверджувати, що предки української нації – слов'яни жили в краї з IV ст. н.е. Слов'янський період (IV-IX ст. н.е.) ознаменувався поширенням в краї празької (V – VII) та східнослов'янської культури типу Луки Райковецької (VIII-IX ст.). Одержані археологічні матеріали засвідчують про високу єдність матеріальної культури східних слов'ян Правобережної України напередодні утворення давньоукраїнської держави – Київської Русі. Представниками східнослов'янської культури типу Луки Райковецької, було відоме плем'я тиверців. Внаслідок об'єднання слов'янських племен у другій половині IX ст. утворюється могутня середньовічна держава – Київська Русь. Її вважають першим політичним об'єднанням давнього українського народу.

З появою у VI ст. н.е. перших писемних згадок про слов'ян під назвою „склавіни” територія Чернівецької області входила до ареалу їх розселення. Тут виявлено понад 50 пам'яток культури празького типу V–VII ст. (назва походить від м. Праги, в околицях якої вперше виявлено пам'ятки цього типу), яка була створена слов'янськими племенами на значній території між Дніпром та Ельбою [10, с. 18].

На території області досліджувалося декілька пам'яток празької культури, найбільш відомими з яких є Кодин на р. Дерелуй та Рашків на Дністрі. Названі поселення розкопані повністю.

Наступна сторінка стародавньої історії краю пов'язана із східнослов'янською культурою типу Луки Райковецької VII–X ст. (назва походить від назви поселення Лука Райковецька поблизу Бердичева Житомирської обл.), яка представлена більш як 150 пам'ятками. Значні археологічні дослідження проведені на селищах і городищах у Ревному, Добринівцях, Білій, Грозинцях, Перебиківцях, Широкий Поляні, Горішніх Шерівцях [5] та ін. Одержані матеріали засвідчують єдність матеріальної культури східних слов'ян Правобережної України напередодні утворення давньоукраїнської держави – Київської Русі. Разом з тим тут простежуються певні місцеві особливості, за якими вчені виділяють прикарпатський локальний варіант названої культури, що пов'язується з літописними хорватами.

З утворенням Київської держави край став складовою її частиною. У X – XII ст. сучасна

Чернівецька область входила до складу Київської Русі. Відомо, що за корінними жителями краю слов'янського походженнями, як і за всім тогочасним населенням Русі, закріпилися самоназви "русич", "руський", "руснак", а згодом – "українець" [4, с. 24].

Від середини XII ст. територія Чернівецької області належала до Галицького князівства. Так почався наступний етап державотворення та формування національної структури населення. На думку С. Томашівського, Галицько-Волинська держава стала першою національною українською державою [13, с. 138]. Це державне утворення стало першою чисто українською політичною організацією, що охороняла Україну та її народ від асиміляції з боку Польщі і розірвала династичні зв'язки із Московським князівством. За період існування Галицько-Волинської держави слабші українські племена мали змогу виробляти власну національно-політичну та культурну самосвідомість, що призвело до виокремлення українців серед інших слов'янських націй.

Розпад Галицько-Волинського князівства призвів до утворення автономної української формації – Шипинська земля, на схід від якої не було деякий час інших державних утворень. На перших порах тут залишався такий самий національний склад населення, з переважаючим українським елементом. Проте, внаслідок походів Угорського короля Людовика Великого (1341–1382) проти монголо-татарського нашествия [3, с.17] наприкінці XIII – на початку XIV ст. у краї інтенсивно поселяються молдовани, які асимілювали частину давньоруського населення, яке проживало на цій території [4, с. 25], а також на початку XIV ст. у області поселилися румуни – вихідці із Карпатських гір. Такі етнічні процеси призвели до формування нового державного утворення, в складі якого перебувала і сучасна Чернівецька область – Молдавського князівства.

Заселення території Чернівецької області практично завершилося в XV столітті, коли були освоєні території Буковинських Карпат.

Такі особливості заселення населенням нашого краю дало нам змогу виділити три райони заселення Чернівецької області, що показані на рис. 1. Перший район, який був найперше заселений людиною це є Придністерський район. Заселення тут почалося 300-100 тис. років тому. В ньому ми виділили три підрайони: 1) північно-східний Придністерський, який займає сучасний Сокирянський та більшу частину Кельменецького районів. Його заселення почалося в палеоліті; 2) Північно-Центральний підрайон охоплює більшу частину Хотинського та західну частину Кельме-

нецького районів і його заселення почалося в період пізнього палеоліту та неоліту, а найвища густина заселення спостерігалася в енеоліті (трипільська культура); 3) північно-західний, який займає територію північних частин Кіцманського і Заставнівського та західну частину Хотинського районів. Заселення тут почалося в період палеоліту, але найбільшої густоти набуло в часи Київської Русі. Другим районом заселення території Чернівецької області є Центральний, який почав заселятися в період палеоліту, хоча найбільш помітним було його заселення в часи енеоліту (мідна доба, трипільська культура) та Київської Русі. Тут виділено два підрайони: 1) Лівобережно-Прутський, який займає територію Новоселицького, південно-західної частин Хотинського, південної – Заставнівського, північно-центральну частину Кіцманського районів та м. Чернівці. Він почав заселятися і пізньому палеоліті та енеоліту; 2) Правобережно-Прутський, який охоплює територію Герцаївського, більшу частину Глибоцького, північно-східну частину Вижницького та північно-центральну частину Storozhynets'кого районів. Територія переважно почала заселятися із енеоліту (трипільська культура), проте більш інтенсивніше заселення тривало в слов'янський період. Третій район заселення – Південно-Західний, який охоплює гірську частину області, а саме Путильський, більшу частину Вижницького, південну частину Storozhynets'кого та невелику частину Глибоцького районів. Характеризується тимчасовим заселенням під час нападів загар-

бників, так як населення тікало в гірські частини області, а постійне населення почало інтенсивно тут з'являтися лише з XV століття.

Висновки. Заселення території Чернівецької області мало складний характер, залежало від різних чинників, серед яких вирішальну роль відігравали природні. Нами виділено три райони поступовості заселення території області – Придністерський, який заселявся в області найшвидше і він поділений на три підрайони; Центральний, що мав пересічне заселення в області та Південно-Західний, який заселявся людьми найпізніше.

Список літератури

1. Балагурі Е.А. Давні металурги Українських Карпат: історико-краєзнавчі нариси / Е.А. Балагурі, В.І. Бідзіля, С.І. Пеняк. – Ужгород: Карпати, 1978. – 128 с.
2. Балагурі Е.А. Давні металурги Українських Карпат: історико-краєзнавчі нариси / Балагурі Е.А., Бідзіля В.І., Пеняк С.І. – Ужгород: Карпати, 1978. – 128 с.
3. Баладьженко К. Буковина („Зелена Русь”) и ея прошлое: историко-географический очерк / К. Баладьженко. – Петроград, 1915. – 50 с.
4. Буковина: історичний нарис [редкол.: С.С. Костишин (голова) та ін.]. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
5. Винокур І.С. Довідник з археології України (Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області) / Винокур І.С., Гуцал А.Ф. та ін. – Київ: Наукова думка, 1984. – 242 с.
6. Вівчарик М. М. Україна від етносу до нації: навч. посібник / М.М. Вівчарик. – К.: Вища шк., 2004. – 239 с.
7. Галичанець М. „Українська нація” (правда про українську націю). Веди краєзнавця / М. Галичанець.

- Тернопіль, 2001. – 240 с.
8. Географія Чернівецької області: навчальний посібник / [Я.І. Жупанський, М.М. Куниця, Л.І. Воропай та ін.]; за ред. Я.І. Жупанського. – Чернівці, 1993. – 192 с.
  9. Житарюк Н. Обід Пітекантропа по-буковинськи / Н. Житарюк // День. – 2003. – 3 січня. – С. 24.
  10. Жуковський А. Історія Буковини: у 2 ч. / А. Жуковський. – Чернівці: Облполіграфвидав, 1991. – Ч 1. 120 с.; Видавнича спілка «Час», 1993. – Ч 2. – 223 с.
  11. Жупанський Я.І. Ландшафт і етнос: деякі дефініції та характеристики взаємодії і впливу / Я.І. Жупанський, В.П. Круль // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. праць. – К., 1999. – С. 153-155.
  12. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
  13. Круль В.П. Ретроспективна географія поселень Західної України / Володимир Петрович Круль. – Чернівці: Рута, 2004. – 382 с.
  14. Мацкевой Л.Г. Мезеолит Запада Украины / Мацкевой Л.Г. – Киев: Наукова думка, 1991. – 148 с.
  15. Населення Буковини (з книги “Буковина. Загальне краєзнавство” укладеної колишнім крайовим жандармським командуванням №13 ц.к. жандармерії з нагоди 50-річного ювілею правління імператора Франца – Йосифа I (Чернівці, 1899) / Наук. ред.: Ботушанський В.М., Чеховський І.Г. – Чернівці: Зелена Буковина, 2000. – 169 с.
  16. Смішко М.Ю. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / М.Ю. Смішко та ін. – К.: Наукова думка, 1962 р.
  17. Тимошук Б.О. Археологічні пам’ятки Чернівецької області: конспект лекцій / Б.О. Тимошук. – Чернівці, 1970. – 40 с.

Косташук И.И. Историко-географические особенности заселения территории Черновицкой области. Рассмотрен процесс заселения территории Черновицкой области. Проанализированы особенности появления древних поселений и очагов жизни населения в регионе исследования. Выделены три района заселения территории Черновицкой области.
Ключевые слова: заселение территории, поселение, палеолит, мезолит, неолит, энеолит.

Kostaschuk I.I. Historical and geographical features of populated. The process of settlement in the Chernivtsi region. The features of the appearance of ancient settlements and centers of population living in the area of research. Three areas of settlement in the Chernivtsi region.

Key words: population of the territory, settlement, Paleolithic, Mesolithic, Neolithic, Eneolithic.